

A politikai pártok és demokrácia: Milyen típusú jövő?

*Mair, Peter: Political Parties and Democracy: What sort of future?
= Central European Political Science Review, 4. vol. 2003. 13. no. 6–20. p.*

Az, hogy a politikai pártok krízisben vannak és potenciálisan súlyos hanyatlás szélén állnak, az többé-kevésbé elfogadott bölcsesség a jól megalapozott demokráciák kommentátorainak körében. A politikai pártok, amelyeket valaha a reprezentatív kormány fenntartásához szükséges elemének és a modern tömegdemokráciák folytatatólagos működési és stabilizációs alapelemének tartottak, mára divatja múltak és archaikusak. A politikai pártokra manapság, mint olyan szervezetekre utalnak, amelyek a demokrácia megújulásának sokkal inkább az útjában állnak, mint hogy annak egyik alappillére lennének.

Kevesebb, mint harminc évvel ezelőtt teljesen helyénvaló kérdés lett volna, hogy létezik-e értelmes politikai élet a pártok világán kívül is. Manapság sokkal helyénvalóbb kérdés az, hogy létezik-e még politikai élet ugyanazon a világon belül.

Bár sok igazság és valójában sok kemény bizonyíték szól a jelenkori párthanyatlás mellett, az érvelés azonban egy rendkívül fontos szempontból félrevezető. Míg a párt-szervezetek lehet, hogy hanyatlanak, a pártok mint olyanok, egyáltalán nem. Ez az egyik kulcskérdés, melyet a szerző kifejtt ebben a munkájában, és amelyben különbséget tesz párt-szervezetek és pártok, mint olyanok között. Ez az, ami árnyékba szorul a kortársviták során. Ugyanakkor a szerző úgy gondolja, hogy a krízisnek, amellyel a pártok manapság szembesülnek, az igazi természete nem látható számunkra, így lehet, hogy nem tudjuk helyesen megítélni, hogy milyen jövő állhat nyitva előttük. Valójában ez a megkülönböztetés hasznos kulcsnak bizonyulhat a pártok krízisének megértésében, melyben megmaradásuk és gyakran a pártok szerepének erősödése a szervezeti alapjaik eróziójával járhat, amely megkérdőjelezheti politikai legitimitásukat.

Először is, a pártokat érintő változásokat tekintti át szervezeti szinten, a funkciókat, és hogy mely pártok azok, amelyek tradicionálisan eredményesek és a folyamatokat, melyek, úgy tűnik, eltörlik a hagyományos pártidentitást. Másrészt két olyan fontos következményt ír le, amelyek ezekből a változásokból adódnak. Harmadrészt, minthogy ezek a változások és következményeik létrejönnek, néhány ötletet vázol fel, hogy milyen jövő állhat nyitva a pártok előtt, általánosságban és konkrétan a baloldali pártok számára. Megvizsgálja, hogy a már létező pártok hogyan tudnák jövőbeni erőfeszítéseiket úgy irányítani, hogy bizottságok legitimitásukat és hatékonyságukat.

A szerző felsorol néhány dolgot, melyekkel a pártok szembesülnek, és valószínűleg el kell fogadniuk mint adott tény, is az előrelátható jövőben. Először is kevés vagy egyáltalán nem mutatkozik esély erős gyökerek kiépítésére a társadalomban. A tömegpártok kora lejárt. A választók és a társadalom egésze eltávolodott és individualizálódott. A tradicionális politikától történő eltávolodás realitás, és egy jól megkülönböztethető, erős, szervezeti identitás fenntarthatósága már a múlté. Az új pártpolitika már másmilyen. Másrészt a pártok számára alig vagy egyáltalán nem mutatkozik lehetőség kialakítani egy olyan támogatói identitást, amely elég erős ahhoz, hogy önmagában garantálja a legitimizációt.

Az erős ideológiai projektek kora szintén elmúlt. Harmadrészt ezek és más okok miatt nehéz érzékelni, hogy a pártok miként tudják mostanra megcsappant reprezentatív szerepüket jelentősen hangsúlyozni. Ha más nem is, de ez a szerep, nagyon valószínű, hogy még erősebb hanyatlásnak indul az előrelátható jövőben. Ebből következően a legfonto-

sabb szerep, amely a pártok számára fönmaradt az előrelátható jövőben, és amely valószínűleg a legdominánsabb szerep az az ügyrendi lesz. A pártok számára így a reprezentatív demokráciából sokkal inkább a demokrácia oldal erősödik fel, mint a reprezentatív. Sőt, mi több, ez pontosan az a szerep, amelyet most senki nem kérdőjelez meg. Amikor pártokat kritizálnak, akkor mindig reprezentatív kudarcukat veszik elő, amikor új társadalmi mozgalmak, alternatív politikák élharcosai, akkor azzal mint szervezet szembeállnak. Ezzel ellentétben senki, vagy legalábbis egyetlen demokrata sem kívánja vitatni vagy felváltani az ő ügyrendi vagy kormányzási szerepüket. Ez az a funkció, amely miatt a pártokat még mindig szükségesnek tartják, még akkor is, ha egyes esetekben ez a funkció elértéktelenedett. A pártok valószínűleg a polgári társadalom nem pártjellegű, független szervezeteinek meghallgatására és támogatásuk biztosítására támaszkodnak. Más szóval a jövőben a gazdagodó világ érdekszervezetei és társadalmi mozgalmi veszik át a pártok saját, egyre elsorvadó támogató szervezeteinek szerepét. Ha szigorúan csak kommunikációs szempontból nézzük, ezzel a pártok még jól is járnak. Az ilyen független, nem-pártszervezetek valószínűleg sokkal hatékonyabb visszacsatolási és ötletforrások, mint amelyet bármely hagyományos pártszervezet egyáltalán remélhetett. Továbbá a párt szempontjából ez rendkívül hatékony rendszernek bizonyulhat, hiszen azoknak nem kell fenntartaniuk saját tagsági testületeiket, így forrásaikat kampány-szervezésre fordíthatják egyrészt, valamint a párt szakértelmének fejlesztésére, amely a hivatalban maradáshoz szükséges. Itt egy új munkamegosztást láthatunk bizonyos értelemben, ahol az érdekszervezetek a reprezentáció csatornái, míg a karcsúsításon átesett pártok a kormányzással vannak elfoglalva. A szocialista pártok természetesen nem találtak nehézséget abban, hogy politikájukat működtessék, amely jól körvonalazott társadalmi választóköreket feltételezett, amelyeket a kollektív érdekek fűztek össze, és amelyeket egy többé-kevésbé szoros hierarchikus szervezeti hálózat reprezentált.

Bár más pártok hasonló elvek mentén építkeztek, világos volt, hogy a legtöbb más közép- vagy jobboldali párt gyakran azért szenvedett, hogy baloldali vetélytársaik szervezeti és program-eszméi által hagyott maradékon volt kénytelen megélni. Ilyen értelemben a jobboldalon valószínűleg könnyebbnek bizonyul az adaptáció, mint a balon – egész egyszerűen kevesebbet veszítenek.

Bosznay Csaba

Kisebbségi politika a Nyugat-Balkánon – nemzetközi keretekben

Bieber, Florian: Internationale Minderheitenpolitik im westlichen Balkan. = Südosteuropa Mitteilungen, 2003. 6. H. 33–43. p.

„Nyugat-Balkán”: Albániát leszámítva, lényegében a jugoszláv utódállamokkal képviselt multietnikus régiót foglalja magába, melynek polgárai a '90-es évek konfliktusai során mérhetetlen kollektív és egyéni katasztrófán mentek keresztül, vagy életükkel fizettek különféle másságukért. Szlovéniának sikerült kívül maradni a fegyveres erőszak hullámon; időközben Horvátország is le tudta zárni a háborús korszakot, és (ha némi erkölcsi ballasszal is) fokról-fokra kiteljesíthette demokratikus átalakulását. A nemzetközi erők elérték Bosznia-Hercegovinában, illetve Koszovóban is a rendezést, aminek törekénységére egy-egy elszigetelt helyi provokáció figyelmeztet, s Belgrádban végre megdőlt az agresszív-nacionalista kurzus. Szlovénia számára gyorsan megnyílt az európai csatlakozás kö-

zeli lehetősége is. Nagyjában az évtized végére formális értelemben tehát beköszöntött a Balkánon a béke, zömmel folytatódhatott a demokratikus rendszerváltás. 2001-ben csak a rövid lejáratú macedóniai utójáték idézte vissza egy pillanatra a katasztrófa-korszakot.

Tekintve, hogy az összecsapások, a véres erőszakcselekmények etnikai ellentétek mentén zajlottak, ma joggal irányul a figyelem a kisebbségvédelem helyzetére. Mit sikerült elérni ezen a téren mára a régióban? A téma nagyjában a 2001–2002. év fejleményeinek áttekintését kínálja:

- Macedóniában a 2001-es ohridi egyezmény nyomán második hivatalos nyelvként elismerést nyert az albán; az albánság képviselőinek száma jelentős mértékben megnőtt a hivatalos intézményekben.
- Szerbia-Montenegróban 2002 folyamán bevezették a kulturális autonómia alapján álló kisebbségi törvényt.
- Ezt követte a horvát kisebbségi törvény, úgyszintén (2003 tavaszán) Bosznia-Hercegovinában is, ahol az csak kibővítette a bosnyák–horvát föderációbeli szerbek, illetve a boszniai szerb köztársaságbeli horvátok részére biztosított politikai jogok körét az egy évvel korábbi alkotmánymódosításhoz képest.

A felsorolt fejlemények egyfelől önmagukért beszélnek, másfelől önmagukban azonban korántsem elegendők ahhoz, hogy a jugoszláv utódállamok többségi–kisebbségi viszonyaiban még fennálló és újrajelentkező feszültségeket távlatra szólóan is orvosolják. Erre vonatkozólag a nemzetközi szereplők által a jugoszláv válság kezelésében betöltött szerep ismeretében felmerül mindenekelőtt a nemzetközi jog intézményeinek felelőssége. A luxemburgi illetőségű, a budapesti Közép-európai Egyetemen is megfordult balkán-szakértő a kérdéskör néhány aspektusát elemzi.

A kisebbségvédelem nemzetközi eszköztára – elvi jelentőségű egyezmények, deklarációk szintjén – jelentősen bővült ugyan a '90-es években, azonban ezek az eszközök kezdetlegeseek, kevésbé hatékonyak: elviségük szétfolyóan általános, fogalomhasználatuk pontatlanul tág. Mintha az 1993-as „Koppenhágai kritériumok” felhívása pusztába kiáltó szó maradna. Ez – minden „diplomáciai” óvatosságon túl – főként annak a jele, hogy konkrét elképzelések sem igazán állnak mögötte. Az Európa Tanács 1994-es Keretegyezménye például mellőzi a „nemzeti kisebbség” fogalmának definícióját, ami lehetőséget kínál az aláíróknak arra, hogy válogassanak kisebbség és kisebbség között. Így a legtöbb nyugati állam kirekeszti például az „új” (jelenkori migrációs) kisebbségeket, Macedónia a „fontosabb” kisebbségek körére (albánok, törökök, arumének, romák, szerbek), Szlovénia is az olaszokra és magyarokra korlátozza annak érvényét. Az egyezmény előírásait is eleve különféle megszorítások kísérik, úgyhogy az alkalmazás szinte teljességgel helyi belátás függvénye, amire igen könnyű rásütni, hogy „megfelel a legmagasabb szintű nemzetközi követelményeknek”. Nem csoda, ha ez a Keretegyezmény az exjugoszláv régió szempontjából is keveset ér, talán éppen a legkevesebbet ott, ahol a nemzetközi ellenőrzés provizórikus intézményei viselik az igencsak óvatos felelősséget. Ez a helyzet Koszovóban, ahol csak töredékeiben jeleníti meg az ideiglenes alkotmány, de még ezek végrehajtásáról is elmaradnak az előírt jelentések. (Miközben Belgrád 2001-ben már aláírta az egyezményt.) És Bosznia-Hercegovinában, amelynek parlamentje 2000-ben fogadta el a keretegyezményt, beszámolót azonban azóta sem adott. Az EU közös kisebbségvédelmi politikájáról általánosságban is többször megállapították az elemzők, hogy hatékonyságuk igencsak csekély.

A fogyatékos nemzetközi normák érvényesítését is tovább nehezíti természetesen a tárgyalt régió helyi többségeinek betokosodott etnocentrizmusa a megkülönböztetett jogot

illető feltétlen gyanakvásával – főként azokkal a „kisebbségekkel” kapcsolatban, amelyek valamely környező, idegen többség kültagjai. A jugoszláv utódállamok övezete a volt szövetségi határok lezárása után is változatlanul valóságos tárháza az etnikumok többségi-kisebbségi viszonyainak. Iskolapélda Bosznia-Hercegovina etnikai kantonizálásának kísérlete, vagy Koszovóban az átmeneti státus null-szuverenitáshoz igazodó, egyenlő népszuverenitás tétele: Szerbiára tekintettel az albánok státusa nem „többségi”, a szerbeké sem „kisebbségi” (még kevésbé fordítva), a minősítés egyszerűen: „közösségek” (communities). Hasonló módon kezeli az albán igényeket Macedónia is. Ez a kompromisszum azonban a kollektív jogok differenciált kialakítására nem, legfeljebb a diszkrimináció tiltására általában nyújt lehetőséget.

De éppen ezeknek a jogoknak a rendszere az, ami nemzetközi szintéren is hézagos: kritériumaik abszolút jogi értelemben gyakran vitathatók, az állampolgári vagy általános emberi jogokhoz közvetlenül nem illeszthetők. Ezért a továbblépés ma nem is igazán a formális jogalkotás területén, hanem a politikai részvétel szélesítésén át vezet. Jobban megfogható a kettős kiindulás a „representáció”, illetve a „kooperáció” fogalma szerint. Az önmagában adminisztratív, formális képviselési „representáció” is annyit ér, amennyi együttműködő mechanizmust visznek bele; különben (kevésbé jelentős létszámú kisebbségek szempontjából) alig tölt be több szerepet az „alibi”-funkciónál, adott nacionalista hevületű többségi körben (nagyobb tömegű, önálló dinamikára képes nemzeti kisebbségek kapcsán) pedig legfeljebb csak „szemet szűr”. Ismert stratégia a tömegsúly minimalizálására a közigazgatási, illetve választókerületek olyan átrajzolása, széthúzása, eljelentéktelenítve a kisebbségi létszamarányokat. A civil szerveződés és önkormányzatiság szintjén megvalósuló „kooperáció”-elv fontosságát a szakértők egy ideje már hangoztatják, sőt érintőlegesen említi már a Keretegyezmény is, a „Lundi ajánlások” (1999) pedig egyenesen ezt célozzák, de még kevés az igazán gyakorlatias felvetés vagy kipróbált tapasztalat ezzel kapcsolatban. És azt is hozzá kell tennünk: önmagában a „kooperáció” elve sem vezet messzire a „representáció” átfogó teljessége nélkül. Főként konfliktushelyzetben, a pillanatnyi erőviszonyokból kiinduló alkuk (séreلمي kiindulású) „kooperatív” cselekvése ráadásul az osztársadalmi érdekartikuláció blokkolására is alkalmas lehet. Ezért bizonytalan, felemás a népcsoport-képviselő intézménye Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban (kormány- és parlamenti szinten) – teljes körű alkotmányos biztosítékok nélkül, miközben a nyilvánosság alsóbb fórumain vagy a szociális gondoskodás területén fennmaradt a diszkrimináció; hasonló a helyzet Macedóniában is, ahol a lappangó elégedetlenség újra szikrát vetett 2001-ben. Az egyoldalú „kooperációs” gyakorlat vezet oda, hogy az erőviszonyok szempontjából súlytalan, marginális kisebbségek ügye végül is teljesen számon kívül maradjon.

Az ex-jugoszláviai „kisebbségvédelmi” gyakorlat lényegében kényszerhelyzetből fakadt, konfliktus-orientált kisebbségvédelem gyanánt működik, ami „tűzoltás” jelleggel munkál. További, lappangó konfliktusok megelőző kezelése nem szerepel a programjában. A létszámra, szervezetségre súlytalanabb kisebbségek mellett vonatkozik ez főként a romákra mint minden nemzeti vagy etnikai csoport által diszkriminált, multiregionális kisebbségre.

A konfliktus-orientált, külső kényszer formáját öltő kisebbségvédelem további ellentmondása: mint a nyugat-balkáni helyzet további alakulása mutatja, önmagában nem kevésbé szolgál a biztos és tartós konfliktusfeloldás javára formáját öltő. Az elfojtott feszültség ugyanis esetenként tovább él, sőt, élesebbé lesz az átpolitizáltság révén, s a legcsekélyebb provokáció elegendő lehet az újabb kitörésre. A legkézzelfoghatóbban jelzik ezt a menekült, illetve az etnikai tisztogatások során elűzött lakosságra leső veszélyek a

visszatelepítés kísérletei során. Jellegzetes visszahatása lehet a külső beavatkozásnak a kisebbségi konfrontáció tudatos eszközlése annak további kikényszerítésére. Mindez nem feltétlenül az adott esetben mással nem helyettesíthető külső eszközök bevetése ellen szól, csupán felhívja a figyelmet a konfliktus-megelőzés, illetőleg a távlatra szóló, komplex kisebbségvédelem szempontjára. Ezt célzó eszközöket a beavatkozó cselekményhez is lehetne talán társítani kísérő elem formájában. Egyszóval a védőhatalmaknak nem szabad megelégedniük az egyszerű beavatkozás eredményeinek ellenőrzésével, hanem a bizonytalan és felemás konszolidáció megfelelő helyzetelemzésével és kiegészítő mechanizmusok beléptetésével kell folytatniuk vállalt feladatuk végrehajtását. A mechanizmusok sorában automatikusan is teret nyerhetnek a térség szuverenitási számára megnyíló, közelebbi vagy távolabbi időpontra szóló európai csatlakozás előzetes elvárásai. Mindeközben azonban az európai kisebbségvédelmi standard maga is továbbfejlesztésre, tökéletesítésre szorul – a „reprerzentációs” és „kooperációs” eszközök kölcsönös teljessége szerint.

Komáromi Sándor

Csador alatt az ellenség! – A sztálini terror és az azeri moszlimok

Baberowski, Jörg: Verschleierte Feinde – Stalinismus im sowjetischen Orient. = Geschichte und Gesellschaft, 2004. I. H. 10–36. p.

A folyóirat „sztálinizmus”-különszáma, melyet az Aachenben 2000. évben megrendezett történetiszak konferencia egyik szekciójának referátumai alapján állított össze, a sztálini diktatúra némely mentális megnyilatkozására tér ki – mint a monumentális építészet, az intézményesített szórakoztatókultúra vagy a műszaki értelmiség kiemelt kultusza. Ezek között tárgyalja a hagyományörző életformák bolsevista szekularizálását célzó erőszakos fellépést is („népnevelés”, „kultúrforradalom”) a sztálini terror korai időszakában, esetünkben a szovjet moszlim régióban. Ezek mind új kutatások, amelyek az ideológiai–politikai vagy politikai–szociológiai sztálinizmus-elemzések körét hivatottak tovább szélesíteni. Jelen tanulmány az azeri helyi társadalom erőszakos bolsevizálásának, az ősi magatartásformák szétverésének 1920-as évek végi történetébe enged bepillantást. A szerző eredetileg a nacionalizmus-kérdés kultúrológiai újraalapozásának elméleti összefüggéséhez kíván kapcsolódni, kihangsúlyozandó a szovjet ideológia valamiféle „transznacionális” elemét. A bemutatott tényanyag lényegileg azonban most sem választható el az osztályharc-kérdéstől, ahol a „kultúrforradalmi” címke a „proletár nemzetköziség” jelentését veszi fel, tehát a központ és periféria viszonylatára ráérthető „civilizatórikus” álca. Az álca alatt rejtezhet természetesen nagyorosz nacionalizmus is, amely más szovjet népek nemzeti identitásával nem fér össze, de ez az „osztály”-szempontnak már csak a következménye. Tulajdonképp a moszlim régióban is egy paraszti teokratikus közösség „viszszahúzó”, a szovjet célkitűzésektől „idegen” gyökereinek elmentszése a cél, ugyanazokkal a brutális és cinikus kényszerítő eszközökkel, mint az orosz, ukrán stb. falu esetében. Önmagában újnak számíthat azonban az egykorú Kaukázuson túli eseménykör bemutatása.

Azerbajdzsán mint politikai entitás története 1918-ban indul a Szovjet által megörökölt Orosz Birodalomból történő kiszakadás rövid életű kísérletével, amit helyi nacionalista csoportok hajtanak végre, de csak a klánok harcát és az etnikai összetűzések hevét lobbantják magasabb lánggra. A Baku olajáért délről megjelent britek is hamar odahagyják a

tértséget, amelyet a fiatal szovjet állam 1920-ban sikeresen visszavesz. Az átfogó rendcsinálás és a helyi káderek kinevelése után napirendre kerül a társadalmi átalakítás is, kezdve a „kultúrforradalom” jegyében végzett felvilágosító munkával, a nyilvánosság új formáinak bevezetésével (állami ünnepek, tömeggyűlések, választói szavazások stb.), az írástudatlanság (cirill ábécé!), a kirívóbb vallási megrögzöttségek (nyilvános önostorozás stb.), a többnejűség, a kiskorú házasság, a csadorviselés stb. elleni küzdelem megindításával. Az akciókban bakui komszomolista, nőszövetségi, ateista szövetségi és hasonló aktivisták vesznek részt. A tökéletesen zárt moszlim életforma és szokásjog azonban hozzáférhetetlennek bizonyul a bolsevizálás számára, annak ellenére, hogy a közösségek értelmiségi körébe már 1917 előtt beszivárgott a Törökországban vagy Iránban elkezdődő modern elvilágiasodás és nyugati igazodás hatása. (Az írásreform területén a szűk reformer-értelmiség mindenesetre latin ábécére, a hitélet és az ősi vallási megszokások ésszerű keretek közötti megőrzésére gondolt.) Azeri földön azonban még a helyi származású káderek sem véhetnek közösségi tekintélyük vagy akár azonosságtudatuk sérelme nélkül a hagyományos életközösség tabui ellen. A moszlim közösség jószerivel nem is érti, miért zaklatják, mit akarnak tőle, az agitátorok soraiba tévedt örmény nemzetiségű résztvevők megjelenésével legfeljebb vallási-etnikai támadás célpontjának gondolja magát.

Moszkvában 1928-ra elérkezettnek látják az időt a radikális áttérésre (amit akkor például Kazahsztánban már elindítottak): állandósul a közösségek zaklatása a vallási ünnepek megakadályozására, a mosék bezárására és az építmények kisajátítására, a váratlanul erőteljes passzív ellenállás letörésére, „összeesküvő” gócok felkutatására, a csador leparancsolására. A faluközösségeken keresztül a biztonságiak eljutnak a klánfőnökökig, akik addigra felhagynak az egymás elleni hajszával (egyelőre ez minden, amit Moszkva élér). A falu tekintélyesebb családfőit kinevezik „kuláknak”, családostul hurcolják meg őket. Az akcióknak két év alatt sok tízezer kivégzett, deportált, száműzött vagy földönfutóvá lett áldozata van, közöttük a vallási vezetők. Legszomorúbb áldozatai: a nők, akik méltóságukat, tisztességüket veszítik a csadossal, a közösség és a család veti ki vagy éppen halállal bünteti őket. A kampányok kifulladásával a legtöbb nő, ha a környezete megkegyelmez neki, egyszerűen újra felölti a csadort. A különféle tiltott cselekmények visszaszorítása éveken át semmilyen sikerrel nem jár. Tehetetlenségükben a szovjet szervek egyre csak emelik a büntetési tételeket, például a megszegyenített nők ellen elkövetett gyilkos bosszút végül már „államellenes” bűncselekményként kezelve. Viszont alig fordul elő, hogy meg is fognák a tettest. Az azeriek zaklatása és üldözése maga nem szűnik: 1930-tól következik az össz-szovjet szövetkezetesítés, a nyílt falusi „osztályharc” korszaka, amely az eddigiekhez hasonlóan bőven teremt új „ellenséget” a bolsevisták számára, s nem kell sokáig várni más leszámolások eljövételéig, még a '30-as években s majd még a háború után is.

Komáromi Sándor